

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ СВИТОГЛЯДУ І ВІРОСПОВІДАННЯ

Володимир Кравчук доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Інститут конституційних прав і свобод людини та громадянина посідає центральне місце в системі конституційного права України. Одним з пріоритетних його елементів є норми, що закріплюють право на свободу світогляду та віросповідання, яке крім національного українського законодавства регулюється і загальновизнаними нормами міжнародного права.

Так, стаття 18 Загальної декларації прав людини закріплює право кожної людини на свободу думки, совісті та релігії та розкриває зміст даного права наступним чином: «Право... включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно»¹. Подальший розвиток дане положення отримує в багатьох транснаціональних документах (наприклад, в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права², Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод³).

Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних націй 25 листопада 1981 року була проголошена Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії або переконань, в якій закріплено, що держава зобов'язана вживати заходів щодо запобігання і ліквідації дискримінації на основі релігії або переконань, приймати необхідне законодавство для застосування заходів щодо боротьби проти нетерпимості на основі релігії та інших переконань у цій сфері.

Як сьогодні виглядає українське законодавство про свободу світогляду і віросповідання?

Насамперед слід розглянути ті базові положення Конституції України, які і складають основу та характеризують зміст і суть свободи світогляду та віросповідання.

¹ Загальна декларація прав людини // Права людини. Міжнародні договори України. - К., 1992.

² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права / Українська правнича фундація. – К.: Право, 1995.

³ Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року, ратифікована Україною із застереженнями 17.07.1997 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13.

В ході розбудови громадянського суспільства в державі провідне місце повинно займати питання втілення у життя гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, а також їх гарантії. Тому що саме забезпечення реалізації, охорона і захист права людини є тим фундаментом, на якому базуються особиста свобода і демократичність держави. Право людини, відображене в певних свободах і гарантоване державою, є невід'ємною передумовою особистісного і політичного, економічного і соціального, духовного і культурного прогресу суспільства в цілому.

Відповідно до ст. 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. Якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, воно має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою⁴.

Порядок реалізації даного права деталізує Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року, зі змінами і доповненнями⁵ (назва якого не відповідає предмету його регулювання і статті 35 Конституції України). Відповідно до нього в Україні всі правовідносини, пов'язані із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються законодавством України. Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується. Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Для розкриття змісту гарантій свободи світогляду та віросповідання в першу чергу необхідно розкрити зміст категорій «світогляд» та «віросповідання».

Для з'ясування того, чим є світогляд варто звернутися до філософії. У філософському словнику під редакцією І.Т. Фролова дається таке визначення світогляду: «Світогляд – це система принципів, поглядів, цінностей, ідеалів та переконань, що визначають напрям діяльності та ставлення до дійсності окремої людини, соціальної групи, класу чи суспільства в цілому»⁶. І.Ф. Надольний подає таке визначення: «Світогляд є системою принципів, знань,

⁴ Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Інститут законодавства Верховної ради України, 1996.

⁵ Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23.04.1991 р., зі змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 25.

⁶ Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М., 1987. – С. 284.

ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій, надій та вірувань, котрі визначають діяльність індивіда або соціального суб'єкта»⁷.

Слід зазначити, що в юридичній науці також зустрічаються спроби дати визначення терміну «світогляд». Так, професор П.М. Рабінович в одній із своїх монографій подає наступну інтерпретацію даного терміну: «Світогляд – це система найзагальніших уявлень, поглядів, понять щодо світу, який оточує людей, – щодо природи, людини та суспільства в їх цілісності і взаємозалежності, щодо їх сутності, походження, закономірностей, існування й розвитку»⁸.

З цього видно, що світогляд є різновидом думки, а тому право на свободу світогляду є, власне, одним із різновидів права на свободу думки. Однак виділити окремо право на свободу світогляду є виправданим, оскільки він становить духовно-ідеологічний фундамент, інтелектуальне джерело будь-яких думок і слів⁹.

Подібної точки зору дотримуються і інші дослідники конституційно-правового регулювання прав і свобод людини і громадянина. Так, Н.Г. Шукліна зазначає, що світогляд і думка – споріднені категорії, а тому право кожного на свободу світогляду слід сприймати як один із різновидів права на свободу думки¹⁰.

Варто зауважити, що право на свободу світогляду і віросповідання співзвучне з конституційним положенням про «ідеологічну багатоманітність» суспільного життя в Україні, де жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова (ст. 15). Конкретизацією останнього положення є вміщена у ч. 3 ст. 35 вказівка про те, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

У будь-якому світогляді неодмінною його складовою частиною є вірування (оскільки не всі уявлення про оточуючий світ можуть бути у певний час доведені науково). Предметом цих вірувань можуть бути найрізноманітніші явища – як матеріальні, так і ідеальні, як реальні, так і уявні, як колишні, так і сучасні або й майбутні. Тому свободу віросповідання можна (у найбільш широкому розумінні цього поняття) інтерпретувати як можливість самостійного вільного вибору об'єкта вірувань та їх відповідного змісту. Можливість сповідання віри у будь-що – ось що є стрижнем права на свободу світогляду і віросповідання. Така можливість є необхідним складовим елементом свободи особистого самовизначення особи.

Досить поширеним різновидом свободи віросповідання є сповідання віри у того чи іншого бога, тобто сповідання певної релігії, або ж, навпаки, сповідання віри у відсутність бога. Деякі конкретні прояви першої свободи

⁷ Філософія: Навч. посіб. / За ред. І.Ф. Надольного. – К., 2006. – С. 7.

⁸ Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). – Х.: Право, 1997. – С. 34.

⁹ Там само. – С. 34.

¹⁰ Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики): Монографія. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 242.

(відправлення релігійних культів і обрядів та ін.) згадані у ст. 35 Основного Закону. Ці прояви є, зрозуміло, актами фізичної поведінки. І цим вони відрізняються від вибору світогляду: такий вибір є суб'єктивно-психологічним (духовно-ідеологічним) процесом, який не є підвладним безпосередньому юридичному регламентуванню¹¹.

Україна є світською державою, а тому відповідно до ч. 3 ст. 35 Конституції України церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Відповідно до зазначеного Закону держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Установлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається. Релігійні організації не виконують державних функцій. У той же час є держави, які віддають перевагу певній релігії¹².

Виходячи з визначень, викладених в юридичній літературі, можна сказати, що під гарантіями права людини на свободу світогляду і віросповідання слід розуміти передбачену Конституцією і законами України систему правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона і захист цього права¹³ всіма суб'єктами суспільних відносин.

У конституційному праві, розкриваючи зміст гарантій прав людини, П. Рабінович та М. Хавронюк зазначають, що до них «можна віднести ліберальну концепцію прав людини, на якій ґрунтується правова система держави, що визнає права людини як природні і передбачає їх пріоритет щодо прав колективу, держави, суспільства, а також ідеологічний плюралізм і

¹¹ Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). – Х.: Право, 1997. – С. 35.

¹² Так, у Греції східно-православна церква оголошена Конституцією панівною, в Болгарії ця ж релігія є традиційним віросповіданням. При цьому держава гарантує свободу всіх церков та відправлення релігійних культів, а також їх участь у суспільному житті. Церква має значний вплив на політику правлячих кіл у Латинській Америці, у мусульманських державах. Вона тісно взаємодіє з громадськістю та урядами Західної Європи, США, Японії. Існування державної релігії означає фінансування церкви та її шкіл за рахунок державного бюджету, визнання її прав у вирішенні низки питань щодо регламентації особистого життя громадян (регламентація шлюбів, реєстрація народжень тощо). У такому становищі перебувають, наприклад, англіканська церква у Великобританії, лютеранство у Скандинавських країнах, католицизм у країнах Латинської Америки; в ісламських державах (Іран, Йорданія, Пакистан, Лівія) інститути релігійного права мають юридичну силу, створюються релігійні суди тощо. У ФРН, Бельгії, Голландії діє інститут юридичного визнання церкви державою, що мало відрізняється від статусу державної релігії. Однак важливо те, що таке пріоритетне положення однієї з релігій не тягне за собою обмеження свободи віросповідання для інших релігій.

¹³ Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 182.

багатоманітність, заборону визнання державою жодної ідеології як обов'язкової»¹⁴. У свою чергу, А. Колодій, А. Олійник відзначають, що це «закріплені конституційними нормами ідеологічні умови і засоби, що забезпечують здійснення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина»¹⁵.

Отже, під гарантіями права людини на свободу світогляду і віросповідання слід розуміти закріплені Конституцією і законами України систему норм і принципів, що, покликані забезпечити можливість реалізації людиною, незалежно від її правового статусу, свого суб'єктивного права та похідних від нього свобод, які визнаються за особою, додержуються суспільством і захищаються державою.

Виходячи з викладеного, можна зазначити, що ціла низка статей Конституції України містить положення, в яких сформульовано загальні гарантії здійснення прав людини. Стосовно ж суб'єктивного права особи на свободу світогляду і віросповідання в першу чергу слід виділити статті 11 та 15 Основного Закону нашої держави.

Так, стаття 11 Конституції України встановлює, що «державою сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин»¹⁶. Виходячи із припису цієї статті, слід зазначити, що з метою забезпечення реалізації людиною її суб'єктивного права, яке розглядається, державою здійснюються заходи в двох напрямках. Перший – це створення умов, які сприяють формуванню в особи усвідомлення її належності до української спільноти. Це досягається шляхом відновлення рівноваги між існуючими в державі світоглядними переконаннями та створенням сприятливих умов для утвердження гармонії між присутніми в країні віросповідальними поглядами. Другий – це забезпечення піднесення індивідуальних рис кожної особистості, що на законних підставах перебуває в межах України. Для цього створюються реальні можливості для розвитку притаманних конкретній людині особистісних світоглядних і віросповідальних поглядів і переконань.

У свою чергу, стаття 15 Основного Закону держави проголошує, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах ...ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена...»¹⁷. Розкриваючи зміст цього положення, можна зазначити, що держава зобов'язується забезпечити для людини можливість розвивати і поширювати прямо не заборонені законом світоглядні переконання і віросповідальні погляди. Це досягається визнанням рівності

¹⁴ Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – С. 247.

¹⁵ Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 236.

¹⁶ Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Інститут законодавства Верховної ради України, 1996.

¹⁷ Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Інститут законодавства Верховної ради України, 1996.

ідей, що пов'язані із цією сферою життя особи і виникають, розвиваються та поширюються в суспільстві без перешкод.

Зосереджуючи увагу на стані внутрішньодержавних гарантій забезпечення реалізації права людини на свободу світогляду і віросповідання, слід зазначити, що на сьогодні в цьому напрямі державою робиться і зроблено багато. Але разом з тим існують певні прогалини, недоліки і відставання від сучасного стану розвитку суспільства і держави в цілому, в тому числі щодо реалізації цього суб'єктивного права особи.

Насамкінець, варто зазначити, що необхідно зробити дуже важливі кроки на шляху об'єднання зусиль влади, релігійних організацій, державних і недержавних правозахисних організацій в сфері захисту права людини на свободу світогляду і віросповідання. Проблеми дотримання свободи світогляду і віросповідання – це найбільш складені і болючі питання нашого сучасного суспільства, тому при їх вирішенні, безумовно, безумовно потребуються прояви мудрості і обдуманості підходів.